

УДК 338.3

П. О. Фененко,

аспірант, Приватний вищий навчальний заклад "Європейський університет"

ЕКСПОРТ ЗЕРНОВИХ УКРАЇНСЬКИМИ АГРАРІЯМИ: ПРОБЛЕМИ ТА НОВІ ПІДХОДИ ДО РЕГУЛЮВАННЯ ЇХНЬОЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу проблем, які мають вирішити підприємства аграрного сектора економіки України за допомогою уряду країни задля збільшення обсягів експорту зернових культур.

This article is about the problems which the enterprises of agricultural sector of the Ukrainian economy should handle with the governmental support for increasing of cereal crops export scopes.

Ключові слова: підприємства аграрного сектора, збільшення обсягів експорту зернових культур, розширення ринків збуту, логістична інфраструктура, тарифні та нетарифні методи регулювання експорту.

Key words: the enterprises of agricultural sector, increasing of cereal crops export scopes, the marketing development, logistic infrastructure, tariff and nontariff methods of export adjustment.

ВСТУП

На сьогоднішній день в умовах активного розвитку глобалізаційних процесів для України постає питання завоювання конкурентоспроможного місця на світовому ринку. Цьому може сприяти активна зовнішньоекономічна політика, одним з проявів якої буде активна участь аграрних підприємств у експорті продукції на зовнішні ринки. Для того, щоб українські сільськогосподарські підприємства змогли займати лідируючі позиції на світовому ринку, вони мають подолати та вирішити ряд проблем, які прямо пов'язані з ефективною політикою держави. Серед проблем можна виділити такі, як недостатня фінансова підтримка з боку уряду, низький рівень кредитування сільськогосподарських підприємств, проблема зберігання зерна, а також низка питань, що стосуються підвищення якості зернових культур за рахунок впровадження у сільське господарство країни новітніх технологій. Також великою перешкодою на шляху до зовнішніх ринків є питання тарифних та нетарифних інструментів регулювання експортних операцій. Аналізуючи динаміку експорту зернових культур в останні роки, досить актуальним є вивчення впливу цих інструментів на обсяги експорту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретичне підґрунтя до розуміння проблем оподаткування зовнішньоекономічних

операцій закладене у працях відомих зарубіжних економістів Д. Кейнса, П. Кругмана, С. Ліндера, А. Маршала, Дж. Міля, Д. Рікардо, А. Сміта та інших дослідників.

Різні аспекти оподаткування зовнішньоекономічних операцій знайшли відображення в наукових працях провідних вчених-економістів: В. Андрущенко, І. Бураковського М. Дем'яненка, О. Гребельника, С. Кваші, О. Кіреєва, А. Кредісова, П. Лайка, С. Осики, П. Саблука, В. Синчака, В. Сіденка, Л. Тулуша, А. Філіпенка, О. Шпичака та інших науковців. У їх дослідженнях увага приділяється здебільшого системі цінового регулювання розвитку агропромислової сфери, проблемі оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, формуванню кредитно-фінансової політики в умовах аграрної реформи [1; 5].

Проте, особливої уваги і подальшого вивчення потребують питання, що стосуються збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції підприємствами аграрного сектора через виважену політику уряду щодо застосування тарифних та нетарифних методів регулювання експорту. Також потребують детального аналізу внутрішні складові, такі як забезпеченість елеваторними потужностями та транспортування зерна, що уповільнюють нарощування обсягів експорту зернових культур та обмежують доступ до зовнішніх ринків збуту.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз проблем, які сьогодні створюють перепони підприємствам аграрного сектора економіки України реалізувати експортний потенціал, та дослідження негативно впливу тарифних та нетарифних методів на нарощування експортних обсягів зернових культур на сучасному етапі.

РЕЗУЛЬТАТИ

За рахунок урожайності зернових, сільське господарство — чи не єдина галузь вітчизняної економіки, яка демонструє стабільне зростання. Збільшується експортний потенціал та валютні надходження у державу. Україна підтверджує статус одного з провідних гравців на світовому ринку зерна.

Починаючи з 2005 року, намітилась позитивна динаміка в галузі рослинництва. За підсумками 2011—2012 зернового сезону країна стала третьою серед світових продавців кукурудзи, п'ятою серед експортерів ячменю, восьмою — пшениці. Внутрішній ринок насичений зерном. Річна норма споживання продуктів переробки зерна на душу населення на 10% перевищує її раціональні показники. Індекси зростання цін на продукти є найнижчими у продовольчій групі товарів, що є позитивом такого виробництва.

У 2011—2012 маркетинговому році країна отримала рекордний урожай зернових за останні 26 років, зібравши 56,7 млн т зерна, зокрема продовольчого — 23,7 млн т, або 42% загального обсягу, фуражного — 33 млн т (58%). Порівняно з 2010 роком виробництво зерна збільшилося на 44%. На це вплинуло розширення площ збирання на 5% та підвищення урожайності на 38% до 37 ц/га. На частку сільськогосподарських підприємств припадало 78% загального виробництва, тоді як на господарства населення — 22%.

Зросло виробництво майже усіх видів зернових культур. Валовий збір пшениці становив 22,3 млн т, що на 32% перевищує рівень 2010 року, жита — 579 тис. т (+25%), ячменю — 9,1 млн т (+7%), вівса — 506 тис. т (+10%), кукурудзи на зерно — 22,8 млн т (у 1,9 разу). У структурі виробництва зернових культур пшениця займала 39%, жито — 1%, ячмінь — 16%, кукурудза на зерно — 40% [7].

Сільськогосподарські площі України становлять 11% загальної площі Європи. Загальна кількість орних земель становить 32 млн га, з них обробляється 27 млн га. В середньому одне фермерське господарство в Україні обробляє 5 тис. га землі. Це в п'ятеро більше, ніж в Євросоюзі. Оскільки землі масштабні, то їх досить

ефективно можна обробляти. Окрім того, не варто забувати і про сприятливі кліматичні умови та наявність чорноземів, якими славиться країна. Врожайність, звісно, бажає кращого. Проте її можна підвищити в середньому на 50%, а то й вдвічі. В цьому полягає великий потенціал для держави [10].

За рахунок збільшення споживання зернових, збільшення кількості населення в світі, скорочення посівних площ та через використання розвинутих країнами світу зернових для виготовлення альтернативних джерел енергії, зокрема при виробництві біопалива, українські сільськогосподарські підприємства мають великі шанси займати лідируючі позиції на світовому ринку зернових культур. За оптимістичними прогнозами, в 2050 році Україна могла б експортувати 45 млн т лише зернових, що становило б приблизно 15% світового експорту. Україна може стабільно займати третю позицію, при цьому їй доведеться поступитися лише США, які експортуватимуть 65 млн т зернових, а також РФ, яка так само займатиме лідируючу позицію щодо експорту завдяки освоєнню нових територій під фермерські угіддя. До списку потужних експортерів зернових також увійде ЄС та Канада [9].

Реалізувати цей оптимістичний для аграрного сектора економіки сценарій можливо лише завдяки злагодженій політиці уряду та залученню потужних інвестицій, яких потребує галузь у розмірі 60—70 млрд дол. США. Якщо такі кошти вкладатимуться, то цілком реально отримати валової продукції на суму 60 млрд дол. США. Однак при потужному потенціалі, на сьогоднішній день іноземних інвестицій надходить в український аграрний сектор в п'ятеро менше, ніж потрібно [10].

Потенціал галузі сільського господарства має ряд внутрішніх позитивних факторів: якість використовуваних технологій (в т.ч. догляд за хімічним складом ґрунту), наявність обслуговуючої інфраструктури (електромеріжі, зерносковища, елеватори тощо), а також людський ресурс.

В останні роки виробництво зерна на експорт в Україні зросло до рекордних рівнів, що вимагає певних змін у побудові системи зберігання врожаю та його транспортування. Для того, щоб нарощувати експорт зернових культур до 40 млн т на рік, потрібно залучити інвестицій близько 5 млрд дол. США.

Історично елеваторна промисловість розвивалась так, аби підприємства зі зберігання зерна були розташовані на території регіонів досить рівномірно. В умовах ринкової економіки офіційно закріплення районів за елеваторними

комплексами відсутнє, але, оскільки під час їхнього будівництва наслідувався принцип найбільш вигідного розташування щодо певного кола господарств, стара схема закладки зерна переважно зберігається.

Затрати на послуги елеваторів безпосередньо пов'язані з динамікою цін на енергоносії (газ, електроенергію) та прожитковим мінімумом, від якого формується фонд оплати праці.

Новим видом зберігання зерна, що дозволяє мінімізувати енергоскладову, є зберігання зернових у багатошарових поліетиленових "рукавах" — герметичних гнучких поліетиленових шлангах. Вартість зберігання в рукавах може бути вдвічі, а то і втричі нижчою, ніж на елеваторі.

Економічна ефективність експлуатації елеватора як комерційного проекту є ключовим фактором, що визначає прийняття рішення про будівництво нових потужностей.

Виходячи з досвіду США, обсяг потужностей для якісного зберігання зерна повинен перевищувати обсяг урожаю на 15—20% [9].

Також внутрішньою проблемою, яка стоїть на заваді розширенню зовнішніх ринків збуту є питання логістичної інфраструктури. Пріоритетом експорту української зернової продукції є розширення ринків збуту з орієнтуванням на південно-азійські ринки, зокрема на японський. У 2011/2012 маркетинговий рік (МР) Японія законтрактувала близько мільйона тонн кукурудзи українського походження. Проте на заваді експорту були логістичні проблеми з доставкою зерна залізничними шляхами до портів і пропускними потужностями останніх. Територіально Японія знаходиться в логістичній зоні, яка передбачає економічну доцільність відправки зерна з Чорноморського регіону суднами, місткістю 50—60 тис. тонн. З 18 діючих портів України, лише 4 можуть приймати і відвантажувати такі судна.

Логістичні проблеми стоять на заваді не тільки експорту українських зернових до Японії, але і до інших країн світу. Україна володіє сукупними потужностями зі зберігання 45—50 млн т зернових, але для того, щоб виконувати поставлені завдання з експорту власних зернових, а також обслуговувати транзитну торгівлю/перевалку (близько 35—50 млн т/рік), необхідно мати достатню кількість елеваторних потужностей у портах (а також у логістичних вузлах) і достатню кількість вільних вагонів та залізничних гілок. Проте з останнім фактором є певні труднощі, такі як брак потужностей із вантажоперевезення через залізничні розв'язки становить близько 30—35%. Крім того, у багатьох портах (в т.ч. й Іллічівському)

необхідно проводити роботи з поглиблення дна для розширення спектру прийнятих суден.

За заявленими програмами розвитку ключових українських портів (Одеського, Маріупольського, Іллічівського і Південного, які покривають 80% від загального обсягу потужностей), всі наявні проблеми мають бути вирішені до 2020—2025 років.

Разом з тим, ще в 2008 році рівень забезпеченості основних фондів у агросекторі становив понад 75—80%, з яких більше половини належали до морально застарілих. За 4 роки ситуація докорінно не змінилася — потреба в оновленні основних фондів наразі становить не менш як 65—70% від загального обсягу використаної техніки.

Також великою перешкодою на шляху до лідируючих позицій на зовнішніх ринках для сільськогосподарських підприємств є дії уряду в розрізі тарифних та нетарифних методів регулювання експортних операцій.

У 2010 році Україна збрала чималий урожай зерна — 41 млн т при внутрішній потребі близько 26 млн т. Основною відмінною рисою експортного сезону 2010—2011 стало введення квотування експорту зерна (квота на експорт 2,7 млн т зерна, з якої 2 млн т — кукурудзи). Причому квотування експорту зерна, введене урядом України на початку жовтня 2010 року на термін до 31 грудня 2010 року, у кінці року було продовжено до 31 березня 2011 року, а врешті, решт квоти діяли до 1 липня 2011 року. При цьому сумарний розмір квот було збільшено на 1,5 млн тонн — до 4,2 млн тонн. Квоту на експорт кукурудзи збільшено з 2 млн тонн до 3 млн тонн, пшениці — з 0,5 млн тонн до 1 млн тонн [6].

У результаті дії квот не тільки скоротилися обсяги експорту, але й помітно змінилося співвідношення видів зерна. Зокрема, зменшилася частка пшениці та ячменю і збільшилася частка кукурудзи.

Динаміка експорту кукурудзи мала незвичайний характер і залежала від обсягів виділених квот. Найбільші обсяги експорту припали на травень, коли квоти були скасовані.

Основні напрями експорту української кукурудзи залишалися традиційними: країни Північної Африки, Близького Сходу і Європи. Проте варто відзначити перерозподіл місць у порівнянні з сезоном 2009—2010 років. Так, на частку європейських країн припало близько 35% вітчизняного експорту кукурудзи в порівнянні з 12% у попередньому сезоні. У той же час частка африканських країн з 49% у сезоні 2009—2010 років зменшилася до 29% у сезоні 2010—2011 років.

Обмеживши експорт, уряд мав на меті створення такого балансу попиту і пропозиції, щоб ціни на зерно всередині України не підвищувалися. Введення експортних квот є механізмом, покликаним знизити ціни на продовольче і фуражне зерно. Ціни, таким чином, повинні залишитися на низькому рівні для того, аби ті, кому це вигідно, а саме — держрезерв, хлібопекарська промисловість, а також виробники м'яса птиці і свинини, змогли скористатися перевагою при закупівлі зерна [7].

Через штучне втручання і непослідовні дії влади на зерновому ринку у 2010—2011 роки Україна повністю дискредитувала себе як сильного експортера зерна. Репутація країни як третього за обсягом експортера зерна (за підсумками 2009—2010 маркетингову року після США та ЄС) на зовнішньому ринку суттєво знизилася. Так, зі скасуванням квот на експорт зерна трейдерам не вдалось реалізувати заплановані обсяги зерна: традиційні споживачі українського зерна — країни середземноморського регіону — закупили майже весь обсяг продукції у ЄС та США.

Маркетинговий 2011—2012 рік в Україні розпочався з відновлення обмежень на експорт зернових. Наприкінці 2010—2011 МР усі квоти на експорт зернових було скасовано, натомість у липні 2011 року запровадили експортні мита: 9% (щонайменше 17 євро за тонну) на пшеницю, 12% (понад 20 євро за тонну) на кукурудзу та 14% (близько 23 євро за тонну) на ячмінь, які мали діяти до 1 січня 2012 року. Експорт зернових культур в обсязі 20—22 млн т не приніс аграріям очікуваної виручки за рахунок того, що ці мита були закладені в закупівельну вартість для виробника, таким чином, агропідприємства недоотримали 6 млрд грн. При цьому доходи в бюджет від введення мит на експорт становили лише 1,8 млрд грн. Крім того, з 1 липня 2011 року набула чинності норма Податкового кодексу, згідно з якою експортерам зерна податок на додану вартість (ПДВ) відшкодовуватися не буде. Таким чином, 12 млрд грн. було втрачено за рахунок ПДВ [8].

Виходячи з такої ситуації, в жовтні 2011 року було прийнято закон про скасування мита на експорт пшениці та кукурудзи, але збережено мито на експорт ячменю в розмірі 14%, але не менше 23 євро за тонну. У той же час парламент прийняв закон, згідно з яким експорт соєвих бобів і ріпаку обкладається митом у розмірі 3%, але не більше 2 євро за тонну, а експорт соняшникової олії — 3%, але не більше 5 євро за тонну.

Разом із відміною відшкодування ПДВ при експортуванні основних зернових та олійних

культур, експортні мита не дозволили сільськогосподарським виробникам (особливо малим та середнім господарствам) повною мірою отримати вигоду від зростання цін на світових аграрних ринках. Такий захід тільки зменшив інвестиційну спроможність сектора для підвищення своєї продуктивності та конкурентоспроможності, що постійно декларується як одна з фундаментальних засад аграрної політики уряду України.

Через введення експортних мит і скасування відшкодування ПДВ з експортних операцій різко скоротився експорт зерна. Така ситуація спровокувала зниження внутрішніх закупівельних цін на зернові, що викликало значне недоотримання аграріями доходу — у 2011 році при світовій ціні в 305 дол. США за тонну в Україні вартість становила 1600 грн. за тонну, або 200 дол. США за тонну. За умови відсутності експортних мит і "повернення" відшкодування ПДВ внутрішня ціна повинна сягати як мінімум 244 дол. США за тону, або 1960 грн. за тонну, а це означає, що на кожній тонні експортованого зерна аграрії не доотримували приблизно 300—400 грн. [6].

Одночасно посилилась і міжнародна конкуренція. Самоусунення України зі світових ринків в 2010 році внаслідок квотування експорту змусило традиційних покупців українського зерна, зокрема в Азії та Африці, шукати інших постачальників. Так, Росія за липень 2011 року експортувала 2,38 млн тон зерна — рекордний результат за всю новітню історію, а Україна за той же період поставила антирекорд, експортувавши всього 380 тис. тон зерна.

У 2011 році Україна через мито фактично втратила зовнішні ринки збуту. Ключова країна-імпортер української пшениці в 2010 році — Єгипет — стала основним імпортером російського збіжжя в 2011—2012 маркетинговому році.

Експортні мита роблять експорт українського зерна неконкурентоспроможним у порівнянні з російським, собівартість якого до того ж в основному зерновиробничому регіоні Росії на 30% нижча, ніж в Україні. Росія, маючи в своєму розпорядженні набагато менш потужну і розгалужену експортну інфраструктуру, за липень — вересень 2011 року експортувала втричі більше зерна (понад 5,5 млн т), заповнивши таким чином всі поточні і середньострокові потреби основних традиційних імпортерів причорноморського зерна.

Питання мита як тарифного інструменту регулювання зовнішньоекономічної діяльності — одне з найактуальніших не тільки для агропромислового сектора, але й економіки України в цілому. Оскільки саме надходження від

держмита дозволяють суттєво поповнити державну скарбницю.

З урахуванням перехідних запасів урожаю 2011 року та очікуючи виробництво у поточному 2012 році на рівні 45—46 млн т Україна зможе поставити на зовнішні ринки 20—21 млн т зерна, повністю забезпечивши при цьому внутрішні потреби споживання. Експорт зерна з України з початку поточного маркетингового року (липень 2012 р. — червень 2013 р.) і станом на 27 серпня 2012 становив 2 млн 740 тис. т, що на 82,6% більше, ніж у відповідний період попереднього сезону. Зокрема, експорт пшениці зріс удвічі, до 1,17 млн т (з них 823,6 тис. т продовольчої, 348 тис. т — фуражної). У той же час експорт ячменю скоротився на 42,7%, або до 0,5 млн т. Експорт кукурудзи становив 1,04 млн т проти 48,4 тис. т торішніх.

Експорт ріпаку з початку поточного МР збільшився на 12% (до 215,2 тис. т), сої — у 3,5 раз (до 112,9 тис. т). Експорт соняшнику сягав 257,4 тис. т, тоді як на вказану дату в минулому МР цей показник склав 421,2 тис. т [6].

Підвищення цін на зерно на зовнішніх ринках дещо знизило динаміку експорту, але при цьому, варто зазначити, що підвищення світових цін є позитивним фактором для українського аграрія, адже це дасть змогу отримати прибуток при дещо меншому порівняно з минулим рекордним роком валовому зборі.

ВИСНОВКИ

При введенні квот і при дії мит страждає внутрішній виробник через недоотримання прибутку. У разі квотування експорту в 2010—2011 роках позитивний ефект від дотації за рахунок товаровиробника отримали внутрішні споживачі у вигляді 500—600 грн. на 1 тонні пшениці і далі по ланцюжку — борошно, корм для тварин, м'ясо. Прямим результатом введення мита стає зменшення закупівельних цін на зерно, причому і на внутрішньому ринку також. У разі введення експортних мит вигоду так само отримали внутрішні споживачі, ціна для яких знизилася в межах 20—30 дол. за тонну і бюджет, куди направляються відрахування виробниками та реалізаторами зерна та продуктів переробки зернових у вигляді податків у зв'язку зі збільшенням купівельної спроможності.

Також можна дійти висновку, що через дію мита експорт зерна з України здійснюється досить повільно: країна поступається своїми позиціями на ринку конкурентам з інших країн і, насамперед, з Росії. Про це свідчать показники обсягів експорту у 2011 році, введення експортного мита призвело до того, що експорт з ук-

раїною практично припинився — у липні 2011 року було зафіксовано його зниження вп'ятеро (до 380 тис. т в порівнянні з 1,5 млн т у червні).

Введення мита призводить до збитковості пшениці та ячменю і близької до нульової рентабельності кукурудзи. Скорочення експорту зернових культур в країні може призвести до згортання більшості інвестиційних проектів, що в свою чергу веде до зниження врожаю у майбутньому.

Література:

1. Агропромисловий комплекс в системі зовнішньоекономічної діяльності України / П.Т. Саблука, А.А. Фесина, В.І. Власов та ін.; За ред. П.Т. Саблука. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 242 с

2. Гребельник О.П. Митно-тарифна політика за умов трансформації економічної системи: монографія. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 488 с.

3. Синчак В. П. Система оподаткування у сільському господарстві України: теорія, методологія та практика / В. П. Синчак. — Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2008. — 476 с

4. Тулуш Л.Д. Податкове регулювання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / Л.Д. Тулуш, В. В. Березовський // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2008. — Вип. 2. — С. 88—95. — (Фінанси і кредит).

5. Шпичак О. О. Розвиток оподаткування експортно-імпортних операцій продукції АПК / О. О. Шпичак // Науковий вісник Національного аграрного університету. — К., 2007. — Вип. 111. — С. 253—257.

6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.min-agro.gov.ua/>.

8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17&p=13259-29236848879>.

9. Ринок ячменю: підсумки та перспективи. Агробізнес сьогодні. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/846.html?ed=54>

10. Фінансовий портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://finance.ua/>

Стаття надійшла до редакції 11.09.2012 р.